

Шевчук Дмитро

КОНЦЕПЦІЯ ФІЛОСОФІЇ В ТВОРЧОСТІ ГУСТАВА ШПЕТА

У статті аналізуються погляди Густава Шпета на філософію. Автор досліджує концепцію філософії як чистого знання, яка представлена в працях філософа. Також аналізується Шпетівське розуміння позитивної та негативної філософії.

The article is dedicated to the analysis of Gustav Shpet's view on philosophy. Author investigates the conception of philosophy as pure knowledge, which is presented in paper of philosopher. The Shpet's ideas concerning positive and negative philosophy are also analyzed.

У сучасній філософії можемо зустріти значне зацікавлення творчістю видатного філософа початку ХХ ст. – Густава Шпета (1879-1937). В історико-філософській літературі можна зустріти тезу про „феномен Шпета”, який полягає, передусім, у різноманітності його наукових зацікавлень та напрямків розробки філософських проблем [1; 185-195]. Крім того, як відомо, Густав Шпет займався не лише філософією, але звертався також до інших галузей знання, таких як психологія, історія, лінгвістика, філологія. Був відомим перекладачем філософської та художньої літератури. У кожній галузі, якою займався, він відомий як оригінальний і талановитий мислитель.

Разом з тим, „феномен Шпета” можна представити в інший спосіб. З одного боку, цей феномен пов'язаний із „феноменом російського європейця”. Цей феномен як певний історико-культурний тип інтелектуала в Росії описується в російській літературі, присвяченій історії

культури [2]. Зокрема, стверджується, що орієнтовані на Європу росіяни представили нове відношення до світу, яке пов'язане зі спробою своєрідного інтелектуального переживання. „Російськими європейцями” називають, наприклад, О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Соловйова, Ф. Степуна. „Феномен Шпета” також можна співвіднести із „феноменом російського європейця”, оскільки, як відомо, Г.Шпет орієнтувався передусім на західноєвропейську традицію філософування і не обмежувався лише етичними та історіософськими проблемами, які вважаються традиційно російськими філософськими питаннями.

З іншого боку, „феномен Шпета” в сучасній філософії можна пояснити, посилаючись на загальні тенденції розвитку філософії в XIX і XX ст. В історико-філософській літературі, в якій розробляється проблема виокремлення фундаментальних орієнтацій в філософії і культурі XIX і XX ст., можемо зустріти прагнення здійснити таке дослідження на основі окреслення парадигм свідомості. Наприклад, російський дослідник В.Молчанов вирізняє три парадигми свідомості: кантівська, феноменологічна, а також парадигма свідомості, яка була розроблена в російській філософії. Філософію Густава Шпета він вважає унікальним прикладом поєднання трьох парадигм [3; 7-36]. Відтак, саме філософія Г. Шпета, дозволяє зрозуміти парадигму свідомості, яка характерна для російської філософської думки кінця XIX – початку XX ст. і в деяких аспектах близька феноменологічній парадигмі свідомості.

Загалом же, дослідження філософської творчості Г. Шпета дозволить зрозуміти низку тенденцій розвитку філософії XX ст. Одним з аспектів такого дослідження може бути розгляд поглядів мислителя на філософію, що дасть змогу реконструювати його концепцію філософії як чистого знання.

Для поглядів Г. Шпета на філософію характерне було переконання, що філософія в своєму розвитку має дві основні форми – „негативну” і „позитивну”. Проблема співвідношення цих двох форм є головним аспектом ме-

тафілософських роздумів Г. Шпета, представлених у його працях “Мудрість чи розум?” (1917) [4] і “Праця з філософії” (1914-1916) [6].

У своєму загальному розумінні філософії Густав Шпет підреслював, що вона спрямована на пізнання усіх речей в їх конкретній цілісності та повноті. Тим самим мислитель вказував на різницю між філософією та будь-якою спеціальною наукою, яка пізнає річ, беручи до уваги лише якусь окрему частину. Філософ зауважував, що на основі конкретного філософського знання створюється пізніше філософська система знання. Однак систематизоване філософське знання відрізняється від систематизованого наукового знання, оскільки останнє не “підкується” про критичне визначення принципів [6]. Виходячи з цього, зрозумілим стає зацікавлення Г.Шпета окресленням принципів філософування. В його розумінні філософія – це передусім знання про принципи. Філософія встановлює не лише власні принципи, але також принципи наукового знання.

Погляди Густава Шпета на філософію з’явилися в контексті його феноменологічних зацікавлень. А відтак, для нього було характерне розуміння філософії як “строкої науки”. Можна також стверджувати, що Шпетівське розуміння філософії має безпосередній зв’язок з розумінням філософії в рамках феноменології Едмунда Гуссерля, представлене ним у відомій праці “Філософія як строга наука” (1911). Разом з тим, хочемо звернути увагу на той факт, що гасло “філософія як строга наука” пов’язане в філософії початку ХХ ст. не лише із традицією феноменології, але також з неопозитивізмом. Звернувшись до історії філософії, можемо помітити, що в один і той же час неопозитивісти і феноменологи, виходячи із різних позицій, виголошували подібне гасло філософії як строкої науки; позитивісти прагнули розбудовувати філософію за зразком фізики, Е.Гуссерль більше орієнтувався на математику.

Отож, Густав Шпет переймає Гуссерлівське розуміння філософії, яке критично осмислює і доповнює. Власні погляди на філософію він представив передусім в праці “Явище і смисл”, в якій можемо зустріти інтерпретацію

основних положень феноменології Е. Гуссерля. У вступі до цієї праці Г. Шпет зауважує необхідність звернути увагу на ідею основ наукової діяльності [7; 1]. Виходячи із цього, обґрунтовує необхідність формування філософії як строгої науки. Відтак, з огляду на дане твердження Г.Шпета, а також на його характеристику філософії як науки про принципи, можемо ствердити, що Шпетівські погляди на філософію генетично пов'язані із традицією розуміння філософії як *Grundwissen* (знання про основи).

У пізнішій праці “Мудрість чи розум?” Г.Шпет твердить, що філософія в своєму історичному та діалектичному розвитку проходить три стадії: (1) „мудрості”; (2) метафізики і „світогляду”; (3) строгої науки. Відтак, філософія як строга наука є найвищою стадією розвитку філософії. Філософію як строгу науку Г.Шпет ототожнював з філософією як чистим знанням, яку характеризував як позитивну філософію.

На думку мислителя, філософію як чисте знання не слід плутати із так званою науковою філософією, оскільки ця остання є негативною філософією. Окреслюючи наукову філософію як негативну, Густав Шпет фактично веде дискусію з неопозитивізмом, який на той час висунув власну програму наукової філософії [8; 77-106]. Таким чином, мислитель відкидав позитивістську філософію, утверджуючи власне розуміння позитивної філософії.

Можна припустити, що наукова філософія протиставляється ненауковій філософії, псевдофілософії. Однак для Г.Шпета таке протиставлення є неістинним, оскільки сама наукова філософія не може вважатися істинною. У праці “Мудрість чи розум?” зустрічаємо твердження, що за видимим самообмеженням наукової філософії приховане прагнення за допомогою обмежених засобів, що походять зі сфери певного спеціалізованого наукового знання, вирішувати “світові проблеми” [4; 222]. Так звана наукова філософія може прямувати в одному з двох напрямів: або подвоювати наукові розв'язки проблем, або старається розв'язувати за допомогою наукових засобів ті проблеми, які не піддаються розв'язку у такий спосіб.

Псевдофілософію Густав Шпет окреслює словом “фантазія”. Фантазію він розумів як уявлення чогось, що не має пізнавальної цінності. Тому псевдофілософією є: (1) позитивістські фантазії, які стосуються ідеї синтезу усього знання згідно зі зразком певної науки; (2) міфологічні та метафізичні фантазії, яким надано наукову форму, а також які, так само як в попередньому випадку, беруть за взірець певну науку; (3) теологічні фантазії, які стараються представляти релігійні догмати в наукоподібній формі; (4) різноманітні гностичні фантазії. Для усіх фантазій спільним є те, що вони стараються набутися наукоподібну форму і після цього називати себе філософією. Для Густава Шпета псевдофілософія – це передусім метафізика, яка претендує бути наукою, беручи собі за зразок природничі науки: “Механіцизм, динамізм, біологізм (еволюціонізм), суб’єктивізм (психологізм, гносеологізм), історизм та подібні напрямки наукової філософії не відрізняються від метафізичних концепцій, наприклад, матеріалізму, спиритуалізму, монізму, з їх відмінами: механістичним, еволюціоністським, історичним матеріалізмом, динамічним, інтелектуалістичним, волюнтариським та подібним спиритуалізмом” [4; 224]. Більшість напрямів наукової філософії позбавляють її єдності принципів. На думку Г.Шпета, псевдофілософія має справу із різними концепціями емпіричної природи [4; 235].

Розвиток негативної філософії відбувається, згідно з Г.Шпетом, у таких напрямах:

1) заперечення абсолютного ідеалізму, яке відкриває можливість нової метафізики. Прикладами цього напрямку є філософія Артура Шопенгауера і Ніколая Гартмана;

2) заперечення ідеалізму, яке може призвести до захисту релятивізму, або ж бездумного його прийняття. Такий напрям розвитку філософії є, на думку Г.Шпета, негативним з трьох причин: а) проголошує релятивізм як свій принцип; б) з позиції релятивізму пояснює свої принципи; в) емпіризм спирається на емпіричному феноменалізмі. Окреслюючи цей напрям, Густав Шпет наводить приклад Л.Фейєрбаха, Г.Спенсера, В.Вундта;

3) заперечення релятивізму, яке може бути причиною повернення до філософії І.Канта, повного відновлення його філософії; така філософія не обмежується, однак, простою реконструкцією, а намагається повернутися до початків розвитку післякантівської теоретичної філософії за допомогою реінтерпретації філософії І.Канта. У працях Густава Шпета можна знайти виокремлення двох видів інтерпретації кантівської філософії: а) філологічна (Ернст Лаас); б) спроба розвитку принципів філософії І.Канта (Генріх Рікерт та інші).

Г.Шпет був переконаний у тому, що всі три напрями заперечують позитивну філософію, яка починає свою „творчу працю”, вказуючи на непорозуміння і суперечності негативної філософії. Після усунення „кантівського софізму”, який, на думку Г.Шпета виражається в дилемі: або речі, або уявлення, завданням позитивної філософії є подолання помилок ідеалізму, а також подолання релятивізму та ірраціоналізму.

Шпетівські роздуми, що стосуються наукової філософії та псевдофілософії мали на меті показати, чим не є філософія як чисте знання. Він твердив, що філософія як чисте знання є цілісна і протиставляється у цьому сенсі науковій філософії, яка має багато різних напрямів, які взаємно суперечать одне одному.

Предметом філософії як чистого знання, згідно з Г.Шпетом, може бути усе, що існує. Однак варто також підкреслити, що філософія як чисте знання, накладає на себе сомообмеження, пов'язані з, по-перше, емпіричним самообмеженням людських сил, а по-друге, обмеженням в принципах. Таким чином, філософія як чисте знання не може ставити перед собою завдань, яких не можна вирішити за допомогою засобів, які є у її розпорядженні.

Проблематика, якою займається позитивна філософія, представлена Густавом Шпетом в праці “Історія як предмет логіки”, в якій виокремлено, зокрема, основні риси позитивної філософії. Першою з них є те, що визначаючи проблеми, якими займається позитивна філософія, вона тим самим представляє способи отримання результатів.

Другою рисою позитивної філософії є те, що вона завжди має в своїй основі розум в широкому значенні.

Останнє твердження дає підстави говорити про те, що філософія як чисте знання є передусім раціональною філософією. Сам Г.Шпет зауважує, що йдеться про традицію філософування, яка бере свій початок від Платона.

Філософія як чисте знання є, на думку мислителя, виводом європейської культури. Її початком був момент, коли думка вперше спрямувала рефлексію на саму себе. Першим філософом, вчення якого можна віднести до позитивної філософії, був Парменід. Власне у нього Г. Шпет віднаходив розрізнення позитивної філософії як чистого знання і псевдофілософії (міфа). Парменід точно встановив для філософії її власний предмет і вказав напрямок, в якому вона повинна розвиватися. Предметом європейської філософії в її метафізичній традиції є буття. Не йдеться про якийсь один вид буття, але про буття як таке – буття на противагу небуттю. Хоча й можемо мати враження, що таке поняття буття є формальним, однак саме воно є окремим, специфічним предметом пізнання. Буття стає предметом позитивної філософії виключно через думку.

Досліджуючи генезис позитивної філософії, Г.Шпет твердить, що принципи позитивної філософії були розроблені Платоном. Зокрема, давньогрецький філософ в своїх діалогах чітко розрізнив позитивну філософію та псевдофілософію. Саме в результаті цього позитивна філософія як чисте знання розвивалася як платонізм.

Зацікавлення платонізмом Г.Шпет вбачав в російській філософії кінця XIX – на початку XX ст. На його думку, тогочасна російська філософська думка надихається філософією Платона і у такий спосіб актуалізує своє зацікавлення філософськими проблемами. По-перше, в позитивній філософії на початку XX ст. надалі найважливішим є твердження, що існує абсолютна істина, а не відносна; по-друге, домінує переконання, що джерелом помилок в філософії є сама людина.

На думку Г.Шпета, значний вплив на філософію кінця XIX – початку XX ст. мало протиставлення філософії Пла-

тона і Канта. Посилаючись на історію філософії, мислитель стверджував, що представники всіх напрямів філософії XIX ст. старалися представити своє ставлення до кантіанства, однак при цьому платонізм аж ніяк не зникає.

Важливим аспектом Шпетівських поглядів на філософію є порівняння філософії як чистого знання з математикою. Пропозицію такого порівняння Г.Шпет представив в праці “Мудрість чи розум?” Стверджував, що можна виокремити дві перспективи такого порівняння: (1) перспективу досягнутих результатів, а також (2) перспективу специфіки предмета математики і філософії.

Г.Шпет стверджував, що математика абстрагується від живого досвіду, від факту, що усе нам дане через досвід. Математика має справу із предметом, але не з думкою, яка спрямована на предмет. Філософія натомість завжди є конкретною, а не абстрактною. Подібність між філософією і математикою полягає лише у тому, що обидві мають справу із „суттю” речей, а не з „фактами”. При цьому нездатність визначити різниці між цими двома дисциплінами, часто призводила до того, що філософія „захоплювалася” точністю математики і старалася наслідувати математику, стаючи абстрактною і втрачаючи свою самостійність.

Порівняння філософії і математики, яке було представлено в праці “Мудрість чи розум?”, дозволило Густаву Шпету доокреслити суть позитивної філософії. По-перше, позитивна філософія визначає різницю між предметами досліджень в рамках різних дисциплін, а також здійснює розрізнення між ідеальними та емпіричними предметами. По-друге, позитивна філософія пододала псевдофілософію і тим самим позбулася ілюзії взірця науковості. По-третє, звільняючись від різних наукових „догматів”, позитивна філософія застосовує до себе вимоги філософської точності, які беруть свій початок з філософії Платона. Г.Шпет сформулював дві принципові вимоги: (1) для філософії як чистого знання немає важливої чи неважливої істини; (2) для філософії як чистого знання немає нічого, що було б samozрозумілим [4; 253]. По-четверте, маючи визначений предмет та принципи філософії, ми можемо

по-новому подивитися на історію філософії. Густав Шпет підкреслював, що визначення предмета визначає критерій, за допомогою якого розрізняємо не лише те, що відноситься до позитивної філософії, а що до негативної, але також можемо чітко усвідомити, яку роль відіграла негативна філософія в історії філософії, яке значення вона мала для становлення позитивної філософії.

Важливим аспектом Шпетівських поглядів на філософію є питання значення логіки для філософії як чистого знання. У праці “Мудрість чи розум?” Г.Шпет критикував відкидання логіки, яке часто було характерним для негативної філософії. „Протест” проти логіки є, на думку мислителя, абсурдом, так само, як, наприклад, відмова розв’язувати математичні завдання за допомогою математичних засобів. „Алогізм” має сенс, на думку Г.Шпета, як невдоволення формалізмом деяких логіків, що, у свою чергу, заохочує до ревізії логіки. Але філософи, які повністю відкидають логіку, є смішними; Густав Шпет був переконаний, що псевдофілософія заперечує логіку тільки для того, аби заперечити власну обмеженість [4; 297].

Визначаючи роль логіки для філософії, мислитель тим самим окреслює напрям розвитку позитивної філософії, яка повинна розвиватися як “герменевтична філософія”. Терміном “герменевтична філософія” Г.Шпет окреслює філософію, яка на перший план висуває розуміння і є раціональною філософією (“філософією розуму”). Густав Шпет звертав увагу, що кожне слово має певну внутрішню форму, яка складається з “ейдетичного змісту”. До цього “ейдетичного змісту” можна проникнути за допомогою “інтелектуальної інтуїції”, яка дає “розуміння відповідного значення слова”. Слово постає перед нами як знак, який потребує розуміння; розуміння, у свою чергу, є “проникненням” в значення слова (його “живу душу”).

Погляди Густава на філософію можна охарактеризувати як оригінальні в російській філософській думці початку ХХ ст. Філософ був прихильником позитивної філософії, яку визначав як традицію європейського раціоналізму, за яким стоїть платонізм. Загалом же, Густав Шпет про-

пагував ідею позитивної філософії як чистого знання, що іншими словами можна окреслити як ідею філософії як строгої науки, яку, зрештою, й сам намагався реалізувати у власних розробках філософських проблем.

Література

1. Ждан А. Феномен Шпета: о роли методологии в научном исследовании // Густав Густавович Шпет. Архивные материалы. Воспоминания. Статьи, Под ред. Т. Марцинковской. – М.: Смысл, 2000. – С. 185-195.
2. Кантор В. Феномен русского европейца: культурфилософские очерки. – М.: МОНФ, 1999. – 384 с.
3. Молчанов В. Парадигмы сознания и структура опыта // Логос. – 1992. – № 3. – С. 7-36.
4. Шпет Г. Мудрость или разум? // Шпет Г. Философские этюды. – М.: Прогресс, 1994. – С. 222-236.
5. Шпет Г. Очерк развития русской философии // Шпет Г. Сочинения. – М.: Правда, 1989. – С. 9-342.
6. Шпет Г. Работа по философии // Логос. – 1991. – № 2. – <http://anthropology.rinet.ru/old/shpet.htm> (28.01.2005).
7. Шпет Г. Явление и смысл. Феноменология как основная наука и ее проблемы. – М.: Гермес, 1914.
8. Filozofia naukowa. Czy sensowne jest pojęciem filozofii naukowej? (dyskusja) // Edukacja Filozoficzna. – 1996. – Nr 22. – S. 77-106.
9. Шпет Г. Явление и смысл. Феноменология как основная наука и ее проблемы. – М.: Гермес, 1914.
10. Filozofia naukowa. Czy sensowne jest pojęciem filozofii naukowej? (dyskusja) // Edukacja Filozoficzna. – 1996. – Nr 22. – S. 77-106.